

szemle

Helyzetértelmezések, lét-faggatások

SÁNDOR IVÁN: A TÖRTÉNELEM GÉPANGYALA

Esszéírónak, gondolkodónak ritkán jut ki ma válogatott kötet, Sándor Ivánnak viszont megadatott, hogy írásainak egy vonulatát, mondandóikat megelőlegezve, mondjuk azt, hogy történelem- és korfaggató írásait egy kötetbe összegyűjthette. Ez a kötet végérvényessé teszi azt a meggyőződésünket, hogy Sándor Ivánnak a történelem a legnagyobb témája.

Igaz, nem a történelem a maga általánosságában (noha bölcséleti írásai a történelemhez való viszony általános kérdéseit elemzik), hanem a személyesen megélt, a mindenkori mához vezető történelem. Innét, a történelem értelmezéséből származnak érdeklődésének elágazásonként jelentkező területei, ezeket a területeket a kötethez előszót író Földényi F. Lászlóhoz hasonlóan akár a nemzeti önismeret nagy területeinek is nevezhetjük, idézem: „Bármi legyen is egy-egy esszéjének az indító kérdése, mindig ehhez a nagy témához érkezik meg. A nemzeti önismeret izzítja ezeknek az írásoknak minden gondolatmenetét”. Ehhez az egyébként pontos megállapításhoz viszont hozzá kell tennünk azt is, hogy a nemzeti-közösségi önismeret kérdéseinek előtérbe állítását Sándor Ivánnál mindig az adott történelmi szituáció elemzése kíséri, a történelmi súllyal bíró időszakoknak az elemzése. Írásainak ezt a vonását jól jelzi, hogy másik nagy témáját, az irodalomban, leginkább pedig a regényben megmutatkozó kortapasztalat, mentalitás elemzését a történelem összefüggésében, annak alárendelve értelmezi. „Többször írtam arról, hogy a huszadik századi ember életét, illetve ehhez kapcsolódóan mindazt, amit a század tapasztalataként az Én veszendőségéről, az autonóm emberre leselkedő kelepcesorozatokról, a történelem terhének mindennapos elviselhetetlenségéről tudunk, legvilágosabban a huszadik századi regény tapintotta ki. (...) Mióta Proust elindult a veszendő Én nyomába, mióta Kafka elmesélte, mivé formálják az embert a történelem súlyai, mióta Bulgakov, Camus, Beckett elmondta, hogy milyen magatartásformákat csíhol ki a század emberéből a hatalom kelepcemechanizmusa, az egzisztenciára zuhanó teher, azóta vitathatatlan, amit az absztrakt fogalmakkal operáló szellem – ama van Eyck-képek elemzésének redivivusára figyelemmel – egyre örvedetesebben a horizontjába helyez.”

Az elmondottakból megérthető, hogy Sándor Iván gondolkodásának keretei, ám mivel ez a kifejezés képes a lehatároltság érzetét kelteni, talán szerencsésebb a távlatok kifejezést használni, s érthetővé válik a gondolati írásokkal, így az önmaga gondolati írásaival szemben támasztott elvárásrendszer is. Sándor Iván a huszadik századi és a huszonegyedik századba átlépő ember léthelyzetét, megélt lét tapasztalatait, valamint a sajátosan magyar történelmi helyzeteket elemzi. Azt, hogy az

egymással sokszor szembekerülő léthelyzeteket megélő ember miképpen élte meg ezeket a helyzeteket. Esszéiben, bölcséleti írásaiban Sándor Iván ezt az elemzést végzi el. Regényeiben Sándor Iván a fentebb jelzett léthelyzeteket jeleníti meg.

Ez a mostani kötet, ahogy már jeleztük, Sándor Ivánnak a huszadik századi, s az abból kinövő huszonegyedik század eleji magyar történelemmel kapcsolatos írásaiból ad válogatást. A válogatás mintaszerű: az első írások a század nagy traumáinak (milyen egyszerű ez a kifejezés ahhoz képest, amit az adott helyzetekbe került ember megélt), a Don-kanyarnak, az Auschwitz-jelenségnek, a Gulagnak s 1956-nak az elemzését adják. Jelképesnek tűnik az első írásnak (*A föld alá vitt tények üzenete*) a zárása: „Annak, aki még a század végén is merne diófát ültetni, ilyen földet kell fölásnia. Ezt a ténytetőt kell kiforgatnia. De aki eljut odáig, hogy marad benne elszánás az ilyen vállalkozásra, annak új lehetőségeket kell fessegetnie, amelyek túl vannak az emberek, a nemzetek közötti mai kapcsolatokon, a társadalmak kialakult formáin. Az ilyen lehetőségek megsejtéséhez pedig túl kell lépnie az embernek szellemi, erkölcsi és vállalkozó képességeinek azokon a határain, ameddig eljutott.”

Az idézett megállapítás még a nyolcvanas években a feladatra utalt, s így sok vonatkozásban jogos lenne annak a kérdésnek a felvetése, hogy volt-e értelme a vállalkozásra való elszánásnak, de nem lenne méltó, hogy a kérdést Sándor Iván írásainak közelében tegyük fel. Azért nem lenne méltó, mert Sándor Iván sosem lezárt jelenségként, s nem lezárt lehetőségként szemléli a történelemmé váló jeleket. „Az utolsó *utáni* pillanat (...) nem zár le semmit, mert a folyamatos história szakaszaként a történelem *szokásos ideje* s egyben az emlékezet eltörlésének, a tanúk búcsújának, a szembenézés kultúrája bukásának a kora. *Egyszerre vég és kezdet*. Radikálisan új kérdéseket tesz fel” – mondja ebben az összefüggésben is értelmezhetően.

Sándor Iván szabadsága így a helyzetértelmezések újabb és újabb darbjainak vállalásában mutatkozik meg. A történelmet a mindenkori jelen szempontjából, az eddigiekből következően mondhatnánk úgy is, hogy az egymásra következő léthelyzetekből vizsgálja, s így a mindenkori lét egyéni és közösségi összefüggéseit is megmutatja, de az adott történelemdarabról, s magáról a történelemről is fontos megállapításokat tesz. Ugyanakkor érződik, hogy szépíró és színházi szakember áll az írások mögött, képeket állít elénk, jeleneteket teremt, hirtelen és gyors vágásokkal dolgozik. (Írásait a magyar esszé nagy alakjainak, így például Németh Lászlónak és Cs. Szabó Lászlónak az írásaitól – a nézőpontok meghatározó kapcsolódása mellett a szükségszerű különbözőségeken túl – éppen ezek a vonások különböztetik meg.)

Tüllépnék ennek az írásnak a kereteit, ha Sándor Ivánnak a történelemről és a magyar történelem meghatározó pillanatairól kialakított képét igyekeznénk felvázolni, a mostani keretek között így csupán pár történelmi súlyú pillanatról kialakított álláspontját jelezzük. Szó volt már arról, hogy a Don-kanyarban megtörténteket milyen súlyos tisztító és értelmző munka révén lehet elemezni, erre utal az ezzel kapcsolatban általunk is idézett pár mondat. Auschwitz kapcsán 1980-ban a dolgok nevének nevezését követelte, 1956-ról a következőket írta: „Október 23-án Moszkvában nem az volt a kérdés, hogy ha ami Magyarországon történik, az for-

radalom, akkor katonai erővel leverjék-e vagy nem. Az volt a kérdés, hogy *mi az, ami történik*. Némi idő kellett hozzá, hogy az első napok káoszában világossá váljon előttük: ami történik: az forradalom.” Számos megállapítását lehetne még idézni, pár idemáolásáról nem is tudunk lemondani. Az első idézendő megállapítása legyen egy összegző jellegű. A nagy sorsfordulókkal foglalkozó elemzéseinek összegzését így adja meg: „Nemrégiben megkérdezték tőlem, hogy mi volt a 20. századi magyar történelem leginkább meghatározó eseménye: az első világháború és Trianon?, a második világháború és a Don-kanyar?, a Szálasi-korszak, a holokauszt?, az ötvenhatos forradalom?, a rendszerváltás? Szerintem az, mondtam, hogy a politikai elit, a társadalom egyikből sem tudta levonni az érvényes tanulságot”. Az értékválasztás kötelezettsége kapcsán Kertész Imrét idézi: „A civilizáció, amely nem mondja ki világosan értékeit, vagy amely kinyilvánított értékeit cserbenhagyja, a pusztulás, a végegyengülés útjára lép”. A megszólalás mikéntjével kapcsolatos elvárásokat Mészöly Miklóshoz kötődve fogalmazza meg: „A világ nagy küzdelmek elé néz, s ebben a szélsőségek radikalizálódnak. Ez a szellem számára is radikális megközelítéseket kíván. Amiként nagy író társam, Mészöly Miklós, aki ugyancsak sokat tanult Bibótól, feljegyezte: »Egy pillanatra sem szabad hátat fordítanunk a tűző napnak, a jelen időnek«. Harminc éve, amikor leírta, ez azt jelentette, hogy a megoldhatatlannal való szembenézésben a megoldások keresése erőt adhat a demokrácia híveinek”. (Mégiscsak kilépve ennek az írásnak a kereteiből, kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy az írásnak ez a megkövetelt radikalizmus szinte teljesen eltűnt túlírt világunkból.)

S még egy idézet, az idézetekhez egyébként is ragaszkodtunk ebben az írásban, Sándor Iván ugyanis pontos író, így írásainak egyes részei nagy erővel kapcsolódnak egymáshoz, a kapcsolódásokat követve mozaikszerűen akár az egész írást összerakhattuk volna. Az írás tétjéről a következőket mondja: „Nem csak a filozófiának érdemes továbbgondolni az Időről alkotott fogalmakat. Van olyan pillanat, amikor megjelenésében kell megragadni az objektumot. Ilyenkor nincs múlt és nincs jelen. Ilyenkor megtörténik, amit a *mi* valóságos Időnknek nevezhetünk. Benne a kézzelfogható volt és van együtt.” Láthatjuk, a Földényi F. László által nemzeti önismeretnek nevezett jelenségben Sándor Iván szerint a múlton és jelenen felülemelkedő közös időnk van jelen.

Mindezek után még egy megjegyzést szeretnénk tenni. Ennek a kötetnek a középpontjában a rendszerváltás és az ezredforduló időszakát elemző írások állnak. Azok az írások, amelyek az ezt megelőző időszakot elemzik (s amelyek maguk is a jelzett időhatár előtt születtek), azt kérdezik, az, amit elrontottunk (a kifejezés a fent használt közös idő ismeretében értendő), miképpen javítható ki, az időhatár innenső oldalán íródott írások pedig azt kérdezik, mi rontódott el végérvényesen. Egszer erre a kérdésre is megszületik majd a válasz. (*L'Harmattan*)

FÜZI LÁSZLÓ